

מבוא להל' מוקצה

1. גדר איסור המוקצה

נדמה שיש שני סוגי איסורים של מוקצה: איסור טלטול ואיסור שמוש.

א. איסור טלטול

הרמב"ם בהל' שבת (פרק כ"ד) הגדיר את יסוד האיסור: "אסרו חכמים לטלטל מקצת דברים בשבת כדרך שהוא עושה בחול". בהמשך דבריו הוא מביא טעמים מספר לאיסור החכמים: שלא יהיה שבת כלום חול בעיניו ויבוא להגביה ולתקן כלים מפנינה לפינה ונמצא שלא שבת; ונאסרו דברים שמלאכתן לאיסור כדי להרחיק את האדם מן העבירה; ועוד כדי שיום השבת יהי ניכר גם אצל בני-אדם שכל ימיהם יושבים בטלה (וגם בלתי ימות השבוע אינם עושים מלאכה). הכלל הוא: "מפני דברים אלו נגעו באיסור טלטול, ואסרו שלא יטלטל אדם בשבת אלא כלים הצריך להם כמו שיתבאר". אלכבא דהראב"ד (בהשגותיו שם) עיקר טעם האיסור הוא גזירה אטי הוצאה (מרשות לרשות). וכן כתב רש"י בבליצה (דף יב ע"א) "אם אין איסור הוצאה - אין איסור טלטול, שלא נאסר טלטול אלא משום הוצאה, ומה שלא גזרו על כל טלטולים אפי' על אוכלים וכלים משום דאין גוזרים גזירה על הציבור אא"כ רוב הציבור יכולין לעמוד בה". אף לרש"י האיסור הוא טלטול (שמא יוציא) וכולל כל "הכלים שיש לציבור אפשרות לעמוד בגזירת איסור טלטולם, דהיינו כל הכלים שאין בהם צורך חיוני בשבת ויו"ט".

דיק הרמב"ם בלשונו והדגיש שהאיסור הוא טלטול המתיחס לכלים שמן הסתם אין באדם צורך להם בשבת ויו"ט. כלולים בו: מוקצה מחמת גופו (דלא חזי למידי, כגון עצים ואבנים) ודבר שמלאכתו לאיסור. כל אלו הם עצמים וחפצים שאינם מיועדים במהותם לשימוש ביום קדוש. לכן חז"ל גזרו הרחקה מהם, כיון שבדרך כלל אין בהם שימוש חיוני בשבת ויו"ט, הם אינם כלולים בכלל "צרכי" שויו"ט. חיוב ההרחקה מהם בא לידי ביטוי באיסור טלטול, דהיינו אסור להתעסק בהם (יש דיון בראשונים ובאחרונים אם גם נגיעה ללא הזזה אסורה אף היא).

ב. איסור שימוש

יש סוג נוסף של חפצים ועצמים שאסורים בשויו"ט. אלו דברים שהם צרכי היום במהותם וזיעודם העיקרי, ואף-על-פי כן נאסרו. דוגמאות רבות לכך: גרוגרות וצימוקים שיבשן בשויו"ט, שמן שדלק בכניסת השבת וכבה בשבת (אסור לדעת ר"י), ביצה שנולדה, עצים שנשרו ביו"ט. כולם הם צרכי שבת או יו"ט; בדרך כלל, הם מאכלים, ולעיתים שאר צרכים. השימוש בהם, לכאורה, רצוי, יש בו משום עונג שבת או שמחת יו"ט, הם "כלים שאדם צריך להם בשבת ויו"ט", מדוע הם נאסרו?

יסוד האיסור כאן, שונה לחלוטין. הם אסורים מפני שלא הוכנו מבערב. האיסור נסמך על הפסוק "והכינו את אשר יביאו", מכאן שצרכי שויו"ט צריכים להיות מוכנים מבעוד יום. האיסור בא מחסרון הכנה. לרבה בפסחים (דף עו), האיסור דאורייתא וכן סובר רש"י בבליצה דף ב ע"ב ודף כו ע"ב. לשאר הראשונים, רבה חזר בו והודה לחביריו שהאיסור דרבנן, ורבנן אסמכוהו אקרא דהכינו.

חשוב לצגין שהכינוי "מוקצה" מתייחס בעיקרו לסוג זה של איסור, כדברי הרמב"ם בפינה"ש ריש מס' ביצה: "מוקצה הוא דבר שהקצוהו מלאוכלו ויחשב עליו שלא לאוכלו", דהיינו אוכל שלא הוכן מבעוד יום (הרמב"ם מפרש את הביטוי מוקצה במשנה הראשונה, אם כי ביטוי זה אינו מופיע במשנה הראשונה. מקורו של המושג "מוקצה" הוא במשנה, ביצה לד ע"א "ועוד אמר ר"א עומד אדם על המוקצה... ואומר מכאן אני אוכל למחר" ופירש"י: "עומד אדם על המוקצה - הצריך הזמנה, והזמנה מועלת לו כגון אחזק ולא אחזק". הרמב"ן (ב"מ לחמות, ריש ביצה) כותב אף הוא: "כל עיקר לא דיברו (= אסרו) במוקצה אלא כדי שיברור ויזמין לעצמו צרכיו מערב יו"ט ולא יצטרך למחר לחזור ולטרוח בסעודה... וסמכוהו אמקרא דוהכינן". מגמת תקנת חכמים של מוקצה, להביא את האדם, להזמין ולהכין את צרכיו מבערב, ואם לא הכינם - אסור לו ליהנות מהם. לכן נוכל להגדיר את האיסור כאיסור "שימוש" בעיקרו. האיסור אינו ביסודו איסור טלטול אלא איסור השתמשת.

כמובן, לאחר שחכמים אסרו בשימוש את כל החפצים שכלולים בסוג זה, אָזי הם הפכו להיות "כלים שאינם צריך להם ביו"ט" כמו עצים ואבנים וחל עליהם אף איסור כהדין הסוג הראשון.

ביטוי לאיסור שימוש, אנו יכולים למצוא בדברי המג"א או"ח ס' שכה אות ט (ועיי"ש גליון: רעק"א), וכן ס' תקא אות יב (ושם גליון החת"ס). הוא מעיר שעצים שנשרו מן הדקל ביו"ט אסורים בשריפה (מפני שהעצים לא הוכנו מבערב) דהיינו נאסרו בשימוש, אף-על-פי שאין השימוש הזה דורש טלטול כלשהו. איסור השימוש אינו תלוי בטלטול.

מכאן, שלרש"י שסובר שאיסור מוקצה דאורייתא הכוונה לאיסור שימוש בלבד, אבל איסור טלטול-דרבנן (גזירה אטו הוצאה), כמבואר בדבריו ביצה יב ע"א.

בעל השטמ"ק בריש ביצה הביא הגהה מרש"ל רז"ל: "דמאן דאית ליה מוקצה ליה מוהכינו, והנל מלכי במידי דחזי למיכל", מכאן למד בשטמ"ק, שדוקא בדבר אכילה יש מוקצה מדאורייתא, ולא בשאר צרכים (כגון עצים שנשרו). ז"א האיסור דאורייתא של שימוש מצטמצם למאכלים בלבד, וכן דגיק הנצי"ב (לשאלות, העמק שאלה, שאילתא מז) מדברי רב אחאי גאון שכתב: "דאסור, להו לדבית ישראל למיכל בימא דשבתא מידעס (= משהו) דהוה מוקצה מאתמול לאכילה". בעל השטמ"ק הביא דיוק נוסף ע"פ נוסח חדש של דברי רש"י, בסוגיא דעצים שנשרו מן הדקל שיותר לבטלם לכתחילה כיון ש"דרבנן מבטלין" וז"ל רש"י שם: "אבל בדרבנן מבטלין - כגון מוקצה דאיסור טלטול דלאן בר אכילה כי הכא". רש"י לשיטתו, דמוקצה דאכילה איסור דאורייתא, ורק איסור טלטול דרבנן. אמנם, לפי נוסח זה משמע שהבחנה אינה בין טלטול לשימוש, שכן בסוגיא דעצים הגמ' דנה בשריפתן ביו"ט ולרש"י זה נחשב דרבנן לעומת אכילה שדינה דאורייתא. ההבחנה להש"י היא איפה בין אכילה לשאר שימושים וטלטולים. ואכמ"ל.

אם נבוא לסקור את כל המקרים הכלולים בסוג זה של מוקצה, הרי נמצא שהם רבים. אולם נוכל להצביע על כמה קבוצות עיקריות:

- א. גרוגרות וצימוקים.
- ב. מגו דאתקצאי (כגון מוקצה מחמת איסור ביה"ש ונסתלק האיסור).
- ג. נולד.
- ד. אוצר (עיינן משנה דף לד ע"א וכעין זה תרנגולת העומדת לגדל ביצים וכו').

המשותף לכולם הוא שהם צרכי שויו"ט במהותם, אלא שהכנתם באה להם תוך כדי שויו"ט. דרגת חוסר ההכנה מבעוד יום שונה מקבוצה אחת לחברתה, ובמקביל לכך ההלכות שלהן: גרוגרות וצימוקים (וכן נולד גמור - עיין תוס' ריש ביצה) לא היו מוכנים כל עיקר מבערב, ולכן לית מאן דפליג שהם אסורים בשויו"ט - "מודה ר"ש בגרוגרות וצימוקים" (שבת דף מה ע"ב). בשלשת הקבוצות הנוספות - נולד, מגו דאתקצאי ואוצר - שההכנה שחסרה מבעו"י ונתחדשה בשבת לא היתה גדולה, נחלקו רבי יהודה ורבי שמעון (זו המחלוקת הידועה בין ר"י לר"ש בעניני מוקצה. אולם אף ר"ש מודה במוקצה דאתקצאי מחמת איסור ואינו יושב ומצפה, שלא היה מוכן כלל מבערב, שהוא מוקצה שבת דף מד ע"א): נוכל להביץ בזה גם את שיטת רב (שבת קכה ע"א) שפסק כר"י במוקצה לאכילה, ובמוקצה לטלטל סבר כר"ש. לענין איסור "שימוש" החמור (דאורייתא, לרש"י) פסק הוא כר"י, אולם היקל באיסור טלטול.

מגו דאתקצאי

כעין זה פירש האגלי-טל (מלאכת טוחן אות מ) ביישוב דעת המג"א (או"ח שכח סעי' יז, אות טו), שכתב שמותר לישראל להאכיל ולטלטל בידיים מוקצה עבור חולה שאין בו סכנה. והקשה הט"ז, דאליבא דהלכתא דקיד"ל לאסור לישראל לעבור בידיים על שבות עבור חושאב"ס, האיך מותר לבריא לטלטל עבורו מוקצה. ותירץ האגלי-טל עפ"י מה שהעלינו שיש שני גדרי איסורים: איסור טלטול ואיסור שימוש. הגדר של "מגו דאתקצאי" מתייחס רק לאיסור שימוש: מה שלא הוכן מבעו"י אסור בשימוש לכל השבת, וממילא - כיון שאינו ראוי בשימוש - הרי הוא כעצים ואבנים האסורים בטלטול, "אבל אין מה שלא הוכן מבעוד יום אוסרתו בטלטול בעצם". איסור טלטול אינו נעוץ באופן ישיר במה שלא הוכן ביו"ט, אלא הוא תוצאת לרואי מאיסור השימוש. מגו דאתקצאי ביה"ש, אתקצאי לכל השבת אוסר רק את השימוש לכל השבת:

מאחר ולחולה שאין בו סכנה הותר לאכול את המוקצה (כיון שאין לו מה לאכול), אין למוקצה דין עצים ואבנים שאינם ראויים לכלום, ולכן נתחדש בשבת היתר לטלטלו. דהיינו, איסור הטלטול אינו תלוי בהגדרת העצם בשעת ביה"ש, אלא בהגדרת העצם ברגע בו אינו רוצים לטלטלו, אם ראוי הוא לשימוש. כמובן, בדרך-כלל, מתוך שהעצם לא היה ראוי ביה"ש, הוא נאסר בשימוש לכל השבת (כיון שלגבי איסור שימוש, רגע כניית השבת הוא הקובע), ולכן אינו ראוי בכל השבת ואסור בטלטול. מיוחד הוא המקרה של חולה, שנתחדשה ה"ראוינות" תוך כדי השבת ואכמ"ל.

2. איסור מוקצה וטלטול ביו"ט

א. פסק ההלכה בענין מחלוקת ר"י ור"ש: רמב"ם פסק ע"פ סוגית הגמ' ביצה דף ב, בשבת כר"ש לקולא, וביו"ט כר"י לחומרא (רמב"ן הל' יו"ט פ"א הל' יז). החילוק להלכה הנ"ל בין יו"ט לשבת מתייחס למחלוקת ר"י ור"ש, דהיינו לעצמים שהם צרכי היום ולא הוכנו מבערב (ואיסורם איסור "שימוש"). אולם ביחס לסוג הראשון של מוקצה - איסור טלטול - אין הבדל בין שבת ויו"ט.

נאכז כתב כך הרמב"ם: "כל שאסור לטלטלו בשבת אסור לטלטלו ביו"ט אלא לצורך אכילה וכיוצא בזה, וכל שמותר בשבת מותר ביו"ט, ויש ביו"ט מה שאין בשבת, איסור מוקצה, שהמוקצה אסור ביו"ט ומותר בשבת". למראית עין, דברי הרמב"ם קשים: תחילת כתב שאין הבדל בין שבת ליו"ט לענין

איסור טלטול, דהיינו איסור מוקצה, ובסיפא כתב שיו"ט חמורה משבת לענין איסור מוקצה. אולם לדברינו נוחא: "מוקצה" לחוד, ו"טלטול" לחוד. (כבר הבאנו לעיל לשון הרמב"ם בפינה"ש שמוקצה "הוא דבר שהקצהו מלאוכלו וחשב עליו שלא לאוכלו").

ב. היתר מוקצה ביו"ט משום אוכל נפש

התוס' (דף ח ע"א ד"ה אמר רב יהודה, וכך דף כח ע"ב ד"ה גריפת) התירו טלטול מוקצה ביו"ט משום אוכל נפש. כגון הזזת אפר (שהוסק ביו"ט ואיסורו: איסור נולד) לשם אפיקת פשטידה. הסברא פשוטה: אם מלאכות חמורות שאיסורן איסור תורה הותרו ביו"ט משום אוכל נפש, ק"ו מוקצה שאיסורו דרבנן.

אמנם המהרש"א והמג"א (ס' תקט"ס ק"טו) סקדו שההיתר מתיחס רק לטלטול של המוקצה, ולא לשימוש בו (כגון כיוסו דם באפר מוקצה או סמיכת קדירה בבקעת מוקצית).

סייג והבחנה זו מוכחים בעליל ממה שראינו שנולד גמור (כגון ביצה שנולדה ביו"ט) או גרוגרות וצימוקים לא הותרו באכילה ביו"ט אף שהם אוכל נפש. מכאן שאין ההיתר של תוס' מתיחס אלא לטלטול ולא לשימוש. ויש להקשות מדוע השימוש לא הותר, מאי שנא שימוש מטלטול?

ע"פ דברינו לעיל, ניתן ליישב איסור "טלטול", הסוג הראשון, הותר ביו"ט, מפני אוכל נפש. אבל האיסור השני, איסור "השתמשות", לא הותר ביו"ט. האיר נוצר ההבדל בין שני האיסורים. איסור השימוש חל בעיקר על דברים שהם צרכי יו"ט, שהשימוש בהם הוא צורך כללי בבחינת אוכל נפש - אם ניתן את השימוש בהם מפני אוכל נפש, הרי ביטלנו בכך את כל איסור מוקצה של שימוש. יתירה מזו: הסיבה שבגללה נאסרו דברים אלו בשימוש הוא דוקא מפני היותם צרכי יו"ט ואוכל נפש שלא הוכחו מבערב, ודרשו חז"ל שכל אוכל נפש זוכה מבערב. האיר נוכל לבוא להתיר את השימוש בגלל אותו נימוק וטעם שגרס את איסורם! משא"כ איסור טלטול, שחל על דברים שאינם צרכי יו"ט הותר לשם אוכל נפש. ופשוט הוא.

לסיכום, איסור טלטול נדחה ביו"ט משום אוכל נפש, אבל איסור שימוש לא נדחה. וכך עולה מהרמב"ם שחלק מדבריו כבר ציטטנו לעיל: "כל שאסור לטלטלו בשבת אסור לטלטלו ביו"ט אלא לצורך אכילה וכיוצא בו... ויש ביו"ט מה שאין בשבת: איסור מוקצה, שהמוקצה אסור ביו"ט ומותר בשבת". לענין איסור טלטול, יו"ט קל משבת, שכן ביו"ט איסור טלטול נדחה מפני "צורך אכילה וכיוצא בו". אבל לענין איסור מוקצה דהיינו שימוש, יו"ט חמור משבת, ובו הרמב"ם לא הזכיר את ההיתר של צורך אכילה, אם כי איסור מוקצה חל על דברים שיש בהם אוכל נפש.